

MÜASİR DÖVRDƏ İNNOVATİV TEXNOLOGİYALARIN TƏTBİQİNİN BƏZİ SOSIAL-FƏLSƏFİ ASPEKTLƏRİ

Eldar Şahgəldiyev,

*Xəzər Universitetinin Magistratura,
doktorantura və elmi işlər bölməsinin müdiri,
prorektor müavini, fəlsəfə doktoru*

“İnnovasiyalar” - yeni bir sahə kimi sosial fəlsəfə, elm və texnologiyanın fəlsəfəsinə şamil edilir; daha doğrusu, bu elm sahəsi praktsiologiyaya daxil olmaqla müasir fəlsəfi fikrin və düşüncənin bir hissəsidir. Hazırda innovasiyaların genezisi, strukturu və tarixi özünəməxsusluğu barədə çoxlu tədqiqat əsərləri mövcuddur. İnnovasiyaların müxtəlif aspektləri Platon, Aristotel, daha sonralar Bekon və Qaliley, Con Stüart Mill, Ernest Maç, Karl Marks, Martin Haydegger, Yurgen Habermas, Herbert Markuze, Tomas Kuhn, Vilard van Orman Quin və bir çox başqa filosoflar tərəfindən tədqiq edilmişdir.

Müasir dövrdə problemin tədqiqi davam etdirilmişdir. Jak Ellulun (Fransa) innovasiyaların genezisi, strukturu, fəsadları, dini əsasları, Erik von Hippelin (ABŞ) innovasiyaların demokratikləşdirilməsi, Robert Mertonun (ABŞ) innovasiyaların sosial strukturlaşması, mənəvi nizamlayıcı normativləri, Mario Avqusto Bungenin (Argentina-Kanada) texnologiyanın fəlsəfi-epistemoloji məsələləri, Hans Raderin (Niderland) elmin və texnologiyanın ümumi fəlsəfəsi, etikası, məntiqi və patentləşdirmənin fəlsəfəsi, Vladimir Vernadskinin (Rusiya) konkret elm sahələrinin fəlsəfəsi, Vyacheslav Stepinin, Vitaliy Qoroxovun və Mixail Rozovun (Rusiya) innovasiyaların sosial-mədəni fenomenologiyası, Halil İbrahim Ülkerin (Türkiyə) innovasiyaların tarixi, Zümrud Ecevit Sati və Özlem İşikın (Türkiyə) innovasiya strateji idarəetmə məsələləri və Zülfüqar İbrahımlinin (Azərbaycan) intellektual resursların idarə olunmasının nəzəri

əsasları mövzularında tədqiqatlarını və çoxlu sayda digər elmi əsərləri misal göstərmək olar. Bununla belə, problemin şərhı ilə bağlı artmaqda olan elmi və texniki araşdırmalarda, təəssüflər olsun ki, innovasiyaların cəmiyyətdəki rolu və inkişafının təsbit olunmuş fəlsəfi kateqorial metodologiyası, onun təbiiqinin sosial-fəlsəfi məsələləri hələ də kifayət qədər işıqlandırılmamışdır.

Məsələn, Klarka görə təfəkkür alətləri və insan beyni bir-birini tamamlayır. İnsan beyni uzun uzadı, ixtiyari informasiyadan ibarət siyahını yadda saxlamaqda və onun üzərində əməliyyatlar icra etməkdə acizdir. Digər tərəfdən, insan beyni modellərin uzlaşdırılması və təbiətdə olan sadə assosiasiyaların emal edilməsində təfəkkür daha aktivdir. Bundan əlavə, insan təfəkkürü hər hansı bütöv bir əşyanın detallı təsviri edilməsinin mümkünlüyü baxımından məhduddur. Koqnitiv vasitələr bizə xüsusi üsullarla öz baxışlarımızı formalaşdırmağa imkan verir. Bu xüsusi ilmələr vasitəsilə koqnitiv alətlərin beyni üzərində təsiri təmin olunur ki, bu da bizim yeni simvollarla tanış olmağımıza səbəb olur və beynimizdəki fəaliyyət bir növ “yönləmiş”, idrak alətləri ilə qarşılıqlı əlaqəyə köklənmiş olur.

İnnovasiyalara toplanmış elmi təcrübənin, predmetləşmiş fəaliyyətin nəticəsi kimi yanaşarkən, elmi təfəkkürün inkişafının səviyyəsini, konkret tarixi şəraiti və digər amilləri nəzərə almaq lazım gəlir. Çünki zaman keçdikcə bu gün innovativ olanlar köhnəlir və yerini daha aktual yenilikçilik ideyalarına verir.

İnnovativ texnologiyaların faydalılığı baxımından aşağıdakı iqtibaslar daha inandırıcı görünür. Belə ki, innovasiyalar bizi beynin imkanları xaricində olan, lakin qavranılması mümkün olan vasitələrlə təmin edir və kompleks problemləri komponentlərə ayıraraq beynimizə “problemi maksimum həll etmə gücü” imkanı verir. Yuxarıda göstəriləyi kimi, innovativ texnologiya və insanın emal imkanları arasında əlaqələr texnologiyanın mürəkkəbliyindən asılı olmayaraq mövcuddur. Məsələn, qələm və kağız keçmişdə çox faydalı alətlər olmuşdur və bu günümüzdə də faydalı alətlər olmaqda davam edir. Onlar bizə mövcud əqli vasitələrdən istifadə etmə imkanı verir. Misal üçün, bizim qısamüddətli yaddaşımız adı bir riyaziyyat məsələsini həll edərkən, məlumatın manipulyasiyası üçün lazım olan bütün informasiyanı yadda saxlamaq imkanına malik deyil. Lakin bu alətlər vasitəsilə insanlar problemi yazır, hər bir əməliyyat ilə iş aparır və nəticədə məsələni uğurla həll edə bilirlər. Bu mənada

qələm və kağız bizim mövcud, lakin məhdud idraki ehtiyatlarımızı işə salır.

Robert Heilbroner (ABŞ) "Maşınlar tarix yazırlarmı?" adlı əsəsində texnologiyanın cəmiyyətə məhdud təsir üsullarını təsvir etmişdir. O iddia edir ki, əslində hər hansı bir cəmiyyətin öz şəxsi münasibəti və xüsusiyyətləri texnologiyanın təsirlərini təyin edir. O müəyyənləşdirmişdir ki, ideologiya texnologiya ilə onların cəmiyyətə birgə təsiri arasında duran başlıca təsir qüvvəsidir. Beləliklə, belə bir nəticəyə gəlinmişdir ki, ideologiya cəmiyyətin texnoloji resurslarının artması ilə innovasiyaların əhəmiyyəti daha da dərinləşən təsir qüvvəsi olaraq qalır. Digər bir tərəfdən, Heilbroner iddia edir ki, ictimai siyasət texnologiyanın qəbul olunan tərəfini mənimsəməyi diktə edir. Dövlət dəstəyi formasında sosial təsirlər müəyyən vasitələrin istehsalını İngiltərə və Fransada sıxışdırmış, Amerikada isə bu, uğurla həyata keçirilmişdir. Dövlət dəstəyi Amerikada texnologiyanın inkişafına təkan vermişdir. İnternetlə bağlı məsələləri araşdırarkən belə bir nəticə hasil olmuşdur ki, internetin inkişafı təkcə sosial-iqtisadi status və vaciblikdən yox, həm də müntəzəm siyasi və sosioloji təsirlərdən baş verir. Ən nəhayət, Heilbroner iddia edir ki, texnoloji inkişaf cari sosial şəraitə uyğunluqdan asılıdır. İşçi qüvvəsinə ehtiyacı azaldan texnoloji vasitələr ucuz işçi qüvvəsinin çox olduğu cəmiyyətdə asanlıqla qəbul oluna bilməz və kütləvi bazara ehtiyac olan bir cəmiyyətdə isə kütləvi istehsal texnologiyası daha faydalı ola bilər.

Texnologiyanın təsirlərini məhdudlaşdıran yuxarıdakı fikirlərlə yanaşı, belə bir deyim var: "ehtiyac kəşflərin anasıdır". Özünün "Silahlar, mikroorqanizmlər və polad" (1997) adlı kitabında Jared Diamond (ABŞ) cəmiyyətin yalnız ona ehtiyacı olduğu və özünün dəyərləri ilə üst-üstə düşdüyü halda yeni texnologiyayı qəbul edə biləcəyinə dair misallar göstərir. ABŞ-la bağlı bir sıra misallara digər millətləri məğlub etmək üçün atom bombasının yaradılması, pambığın əllə təmizlənməsini əvəz edən pambıqəyirən maşının kəşfi, suyun nasosla vurulması problemini aradan qaldırmağa yönəldilmiş buxar mühərrikinin ixtirası kimi misallar daxildir. O qeyd edir ki, bəzi hallarda "ehtiyac kəşflərin anasıdır" deyimi, əslində, "kəşflər ehtiyacın anasıdır" formasında olmalıdır, çünki bir çox şeylər kəşf olunandan sonra ixtiraçı tərəfindən yeni texnologiyadan istifadə kəşf olunur. Cəmiyyətin yeni texnologiyayı qəbul etməsindən əvvəl istehlakçının bu yeni texnologiyaya ehtiyac hiss etməsi məsələsi sərbəstdir. Buna misal olaraq Thomas Edisonun (ABŞ) fonografını, motor mühərrikinə göstərə bilərik. Bu məhsulların cəmiyyətə təsir gücü və cəmiyyət tərəfindən qəbul edilməsi illər sonra baş verdi. Bütövlükdə köhnə texnologiya ilə müqayisədə yeni texnologiyanın nisbi iqtisadi üstünlüyü, ictimai dəyər və nüfuz, maraqların üst-üstə düşməsi kimi səbəblər yeni texnologiyanın dövlət tərəfindən dəstəyinə və cəmiyyət tərəfindən qəbul edilməsinə təsir edir.

Müasir dövrə xas olan bu tipli problemlərə dair daha dərinə analitik və sosial fəlsəfi təhlillərin aparılması bizə məhz gələcək tədqiqat işinin mövzunu müəyyənləşdirməkdə kömək etmişdir.

Bizim fikrimizə, bu problemın şərhini: a) fəlsəfi təhlillərin predmeti olmaqla; b) fəaliyyətin ümumbəşəri sosial-mədəni dəyərlər kompleksinə söykənməsilə; c) praksioloji istiqamətdə və d) fenomenal kontekstdə öyrənilməlidir. Bu baxımdan, anlayış aparatının müəyyən edilməsi üçün çoxsaylı terminoloji analoqların təhlili, obyekt-subyekt əlaqələrinin tarixi, qnoseoloji, metodoloji əsasların müəyyən edilməsi və elmi innovasiyaların yenilikçilik ehtiyatlarının, kommersiyalaşdırılması modellərinin və standartlarının tədqiqi və innovasiya risklərinin sosial səmərəliliyinin ölçülməsi üçün zəruri və optimal sosial şəraitin müəyyənləşdirilməsinə ehtiyac vardır.

Bu kimi məsələlərin daha dərinə tədqiq edilməsi, müasir qloballaşan dünyada milli səviyyədə innovasiya siyasətinin tənzimlənməsinə yardımçı olmaqla "Azərbaycan 2020: gələcəyə doğru" konsepsiyasının ruhuna da uyğundur. Bu yeniliklərin öyrənilməsi qabarıq və birbaşa təqdim edilən şərhlərin tədqiqini, eləcə də, müxtəlif maraqlı və faktiki materiallara əsaslanan müəllif təkliflərini ehtiva edir.

Qərb qaynaqlarında innovasiyaların tətbiqi məsələlərinin imkanı əsasən daha çox ideoloji, xüsusi iqtisadi və fəlsəfi vasitələrə xidmət etmir. Rusiya innovasiya təcrübəsinə gəldikdə isə, innovasiya orada daha çox ölkənin Ümumi Daxili Məhsul payını təmin edən dövlət prioritetinin elmi kimi, elmi-texniki potensialın inkişafına xidmət edən universal qanunlar kimi təqdim edilir. Digər Qərb mənbələri isə innovativ texnologiyaları "fəlakətin miqyası," idarəetmənin mümkünsüzlüyü, çatışmazlığı və dağınıqlığı, cəmiyyətin psixoloji məyusluğu kimi ekstra-iqtisadi reallıqlar kimi qiymətləndirilir. Belə bir yanaşma innovasiyalara xaos və deviant elm səciyyəsi etiketləri qoşmaqla diqqəti daha çox cəlb edir.

Bu tezis düzgün daxili təhsilin, elmi mədəniyyətin və təfəkkürün təşəkkülünün müsbət amillərini yalnız kvazi və iqtisadi stimullarla eyniləşdirir. Məlumdur ki, belə hallarda, intellektual potensialdan istifadə çətinləşir, biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın yaradılmasına kölgə salınır.

Qeyd etmək lazımdır ki, bəlağətli səslənsə belə, zənnimizə, insan təbiəti çoxölçülü olduğundan, onun innovativ ideyalarının tətbiqinin "əhatə dairəsi və ya örtük gücü" elə onun "kosmik kostyumuna" çevriləcəkdir.

Nəhayət, innovasiyaların məntiqi-empirik, sayentometrik, neopozitivist, postpozitivist, fenomenoloji, ehtimalıq, sahələrarası, tarixi və aksioloji, praksioloji, rekonstruktivist, prosoqrafik, epistemoloji, dekonstruktiv və digər aspektlərdən tədqiqi, onun tətbiqi məsələlərinə yanaşmada vahid sosial-fəlsəfi konsepsiyanın işlənməsi və sistemli həlli imperativ metodologiyanın hazırlanmasını zəruri edir.